

Блінов О.А. Особливості проведення психокорекції та психологічної психотерапії в умовах військової лікувальної установи / О.А. Блінов // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2017. – Том. XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Випуск 15. – С. 30-36.

УДК 159.9:355.01:355.292(045)

Блінов О.А.

кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри соціальних технологій
Національного авіаційного університету

Особливості проведення психокорекції та психологічної психотерапії в умовах військової лікувальної установи

У статті здійснюється аналіз використання психокорекції та психотерапії з пацієнтами. Встановлені особливості її проведення в умовах військової лікувальної установи. Розглядається зміст нормативних документів, які використовуються в роботі.

Визначено, що психолог в умовах роботи військового лікувального закладу здійснює систематичну психологічну корекційну і психотерапевтичну роботу з пацієнтами. Встановлено, що показниками для роботи служать наявність гострої реакції на стрес, розлади адаптації, посттравматичний стресовий розлад, різноманітні форми деформації особистості пацієнтів, їх поведінки, психосоматичні захворювання, психічні стани після перенесених гострих стресових впливів тощо.

Ключові слова. Психологічна корекція, психологічна психотерапія, військова лікувальна установа, психологічна допомога.

Characteristics of psychological correction and therapy at military medical establishments

Analysis of psychological correction and therapy practice at a military medical establishment is represented in the article. The appropriate peculiarities of patients' treatment are identified. The content of the normative documents used for the mentioned above activities is considered.

Care for patients at military medical establishments is one of functional responsibilities of a practitioner psychologist/psychotherapist. Patients' treatment at a military medical establishment includes regular sessions of psychological correction and therapy. There can be the following reasons for the psychological correction/therapy prescription: an acute stress reaction, adaptation disorders, posttraumatic stress disorders, different forms of personality deformation, alterations in behavior, psychosomatic disorders, post-traumatic psychological states characterized by varying degrees of severity.

In the context of the military medical establishment functioning we believe that it is appropriate to read the mentioned above term as a follow: psychological correction is a purposeful activity of a psychologist/ crisis counselor which is aimed at stabilization of a patient's psychological state and encouragement him to develop skills and correct his behavior through activating his own psychological resources, shifting emotional vector from negative factors to positive ones, assisting the patient with increasing his confidence.

Psychological therapy is commonly read as a treatment system worked through psychological tools implementation (verbal and non-verbal) which influences on human psyche and, in turn, the whole patient organism and behavior.

Keywords: psychological correction, psychological therapy, a military medical establishment, psychological assistance.

Постановка проблеми.

Успішне проходження курсу лікування хворими вимагає його психологічного супроводження. Одним із різновидів психологічної допомоги пацієнтам є проведення психологічної корекції та психологічної психотерапії розладів адаптації, гострих стресових та посттравматичних стресових розладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Психокорекція є видом психологічної допомоги, яка передбачає активний цілеспрямований вплив на особистісний, поведінковий та інтелектуальний рівень функціонування людини.

На думку О. Г. Караяні та І. В. Сиромятнікова, психокорекція – це спрямований психологічний вплив на визначені психологічні структури з метою оптимізації розвитку і функціонування індивіда в конкретних умовах життєдіяльності [7, с. 153].

На думку авторів психотерапевтичної енциклопедії, психологічна корекція – це спрямований психологічний вплив на певні психологічні структури з метою забезпечення повноцінного розвитку і функціонування індивіда [11, с. 592-593].

Психологічна корекція (психокорекція) – доцільно організована система психологічних впливів, спрямованих на зміну визначених особливостей (властивостей процесів, станів, ознак) психіки, які грають важливу роль у прояві хвороб, у їх патогенезі [14].

Спеціальною (прямою) психотерапією є сукупність спеціальних прийомів словесного впливу на психіку воїна, який отримав психічну травму. Розрізняють такі види психотерапії: седативний, коригуючий і психотерапія, спрямована на усунення патологічного стереотипу [12, с. 495].

На думку відомого чеського психотерапевта С. Кратохвіла: «Психотерапія є цілеспрямоване впорядкування порушеної діяльності організму психологічними засобами» [10, с. 43].

Також під психотерапією розуміється особливий вид міжособистісної взаємодії, за якої пацієнтам надається професійна допомога психологічними засобами при вирішенні проблем психічного характеру [5].

На думку Р. С. Немова, різниця між поняттями «психотерапія» та «психокорекція» полягає в наступному: психотерапія – це система медико-психологічних засобів, що застосовуються лікарем для лікування різних захворювань, а психокорекція – сукупність психологічних прийомів, використовуваних психологом для виправлення недоліків психології або поведінки психічно здорової людини [6, с. 6-7].

Колектив авторів під керівництвом П. А. Корчемного вважає, що психологічна психотерапія – це цілеспрямований процес системного впливу психологічних засобів (вербальних і невербальних) на особистість військовослужбовця з метою розв’язання психологічних проблем, особистісних, сімейних труднощів [10, с. 43].

Виділення невирішених раніше частин проблеми.

Різновиди уявлень фахівців щодо організації, проведення психологічної корекції та психотерапії потребує виділення психологічних засобів лікувального процесу, визначення термінологічного апарату притаманного безпосередньо для роботи в умовах лікувальної установи.

Мета статті.

Стаття написана з метою розкриття змісту та особливостей процесу психологічної корекції осіб, які проходять курс лікування в умовах військового госпіталю. Потребує уточнення змістовного наповнення використання термінів «психологічна корекція» та «психологічна психотерапія» в умовах військової лікувальної установи.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розповсюдження широкого спектру психологічних проблем у пацієнтів військового госпіталю вимагає використання сучасних методів психологічної корекції та психотерапії [2-6, 10].

Показниками для роботи з пацієнтами служать наявність гострої реакції на стрес, розлади адаптації, посттравматичний стресовий розлад, різноманітні форми деформації особистості пацієнтів, їх поведінки, психосоматичні захворювання, психічні стани після перенесених гострих стресових впливів.

Питання про поділ двох сфер психологічної допомоги – психологічної корекції і психотерапії – в теперішній час є досить дискусійним.

Ми приєднуємося до думки Ю. Є. Альшиної, яка вважає, що відмінність термінів «психокорекція» і «психотерапія» виникло не в зв'язку з особливостями роботи, а з вкоріненою думкою, що психотерапією можуть займатися люди, які мають спеціальну медичну освіту [1].

Ми вважаємо, що в умовах військової лікувальної установи доцільно використовувати термін психологічна корекція у наступній редакції – це цілеспрямований вплив психолога на певні психічні структури по формуванню позитивних емоційних станів психічно здорової особистості, нових навичок її поведінки, розвитку мотивації та віри пацієнтів у свої сили.

Психологічна психотерапію, за нашою думкою, це процес поглибленого аналізу та усвідомлення людиною причин своєї хвороби, лікування психологічними методами, вербальними і невербальними засобами психіки людини.

Пройшли апробацію і зарекомендували себе в практичній роботі наступні психокорекційні прийоми: переконання, навіювання, наслідування, підкріплення та ін. Психологічні психотерапевтичні методи: емоційно-образна терапія, когнітивно-поведінкова терапія та ін.

Виділяють наступні специфічні риси психокорекційного процесу, що відрізняють його від психотерапії (медична модель) [7]:

- психокорекція орієнтована на клінічно здорову особистість людей, що мають в повсякденному житті психологічні труднощі, проблеми, скарги невротичного характеру, а також на людей, які почуваються добре, проте

бажаючих змінити своє життя або ставлять перед собою мету розвитку особистості;

- корекція орієнтується на здорові сторони особистості незалежно від ступеня порушення;

- в психокорекції частіше орієнтуються на сьогодення і майбутнє клієнтів;

- психокорекція зазвичай орієнтується на середньострокову допомогу (на відміну від короткострокової – до 15 зустрічей – допомоги при консультуванні і довгострокової – до декількох років – допомоги при психотерапії);

- в психокорекції акцентується ціннісний внесок психолога, хоча відхиляється нав'язування певних цінностей клієнтові;

- психокорекційні впливи спрямовані на зміну поведінки і розвиток особистості клієнта.

Різниця між психотерапією і психокорекцією полягає і в тому, що психотерапія має справу з різного роду порушеннями у людей, які страждають різними видами соматичних або психічних захворювань (розладів).

В умовах військового госпіталю процес психологічної корекції та психотерапії має свої особливості, які полягають в наступному:

- всі пацієнти мають медичні показники для проходження курсу лікування;

- різні категорії пацієнтів мають різні індивідуально-психологічні особливості, різний рівень потреби в психологічній корекції і психотерапії;

- потребують психокорекційної та психотерапевтичної роботи 90-95% військовослужбовців, які приймали участь в АТО, від їх загальної кількості що проходять лікувальний госпітальний курс; 70-75% військовослужбовців контрактників; 20-25% курсантів та військовослужбовців строкової служби; 80-85% пенсіонерів збройних сил;

- психологічної корекції потребують всі військовослужбовці, яким була надана травматологічна і хірургічна допомога, незалежно від важкості травми, віку і специфіки службової діяльності;

- психологічна корекційна та психотерапевтична робота проводиться з цивільними особами, які проходять курс лікування за плату – у 50-60% від загальної кількості;

- також проводити психологічну корекцію необхідно з 5-7% цивільними лікарями, які працюють в госпіталі; з 10-15% військових лікарів, які були відряджені в зону АТО, а потім повернулися до місця постійної роботи; також з 5-10% медичних сестер, які працюють в лікувальних відділеннях.

При проведенні психологічної корекції та психотерапії з військовослужбовцями АТО основна увага приділяється в першу чергу емоційному стану в якому знаходиться пацієнт. Основним орієнтиром для постановки діагнозу і подальшої роботи з хворим є – важкість захворювання, гострота протікання і тривалість проявів наслідків травматичного стресу, величина минулого часу після критичного інциденту (служби в АТО).

Гострий стресовий розлад (ГСР) та пост-травматичний стресовий розлад (ПТСР) характеризуються чотирма типами симптомів: симптоми повторного переживання травматичної події, такі як нав'язливі спогади чи сни; симптоми уникання, такі як уникання думок, почуттів і місць, пов'язаних з травматичною подією; симптоми заціпеніння, такі як почуття відстороненості від інших; і симптоми підвищеної збудливості, такі як поганий сон, дратівливість і надмірна настороженість [13].

Є дві ключові відмінності між ГСР та ПТСР. По-перше, на відміну від ПТСР, при ГСР особливий акцент ставиться на наявності симптомів дисоціації, а саме відчуття відстороненості та приголомшеності, деперсоналізації і дереалізації. Друга відмінність полягає у тривалості симптомів; ГСР діагностується у період від двох днів до одного місяця після

впливу травматичної події, в той час, як ПТСР діагностується в період, як мінімум, одного місяця після травматичної події. Діагностика ГСР та ПТСР здійснюється відповідно до критеріїв МКХ-10.

У практичній діяльності використовують діагностичний інструментарій для визначення стану пацієнта залежно від рівня важкості його проблеми.

Якщо людина відзначає будь-яку подію в опитувальному аркуші, то рекомендується застосувати інструменти скринінгу посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Нижче наведено приклад питань опитувальника скринінгу, який пропонується для використання [13, с. 13].

1. Ви уникаєте нагадувань про подію шляхом уникнення певних місць, людей або діяльності?

2. Ви втратили інтерес до діяльності, яка колись була важливою або приємною?

3. Ви стали почувати себе більш далеким або ізольованим від інших людей?

4. Вам важко переживати почуття любові або прихильності до інших людей?

5. Ви почали відчувати, що немає ніякого сенсу будувати плани на майбутнє?

6. У вас виникли проблеми з засинанням або сном?

7. Ви стали більш нервовим або дратівливим через звичайний шум чи рухи?

У результаті проведених досліджень було встановлено що серед 15-20% військовослужбовців АТО з якими була проведена ознайомча діагностична бесіда виявлені ознаки ПТСР. 85-90% військовослужбовців АТО на початку лікувального курсу мають прояви гострих стресових розладів, розладів адаптації. Такий експрес-рівень діагностування ПТСР дозволяє оперативно проводити процедуру діагностики.

Успіх психокорекційної роботи залежить від значної кількості факторів. В першу чергу це стосується знань і досвіду роботи практичного психолога (кризового психолога, психотерапевта) з пацієнтами, здатності спеціаліста викликати у нього довіру, в доступній формі вербально пояснити суть існуючої проблеми у пацієнта, викликати зацікавленість у пацієнта полегшити свій функціональний і душевний стан.

Значною допомогою в практичній роботі з пацієнтами є наявність у психолога досвіду діяльності в екстремальних умовах. Це дає можливість гідно оцінити і прокоментувати існуючі проблеми у пацієнта та отримати в його очах достатній рівень довіри щоб розпочати психокорекційну роботу.

Великим плюсом в роботі відділення психологічної реабілітації госпіталю є наявність в штаті психологів як чоловіків так і жінок. Це дає можливість більш диференційовано проводити роботу з пацієнтами. Встановлено, що для проведення психокорекційної та психотерапевтичної роботи 10-15% пацієнтів бажають спілкуватися з психологами за гендерною ознакою.

У практичній діяльності використовується низка нормативних документів, які дозволяють організувати і систематизувати роботу. Наприклад, Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 23.02.2016 року за № 121 затверджений і введений в дію Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги (УКПМД) «Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад». Він розроблений з урахуванням сучасних вимог доказової медицини, розглядає особливості проведення діагностики та лікування пацієнтів з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) в Україні з позиції забезпечення наступності етапів медичної допомоги [13].

Практика роботи з використанням психологічної корекції і психотерапії показала, що вона повинна здійснюватися на 3-х рівнях.

Провідним фактором розподілу за рівнями є важливість психологічних проблем пацієнта та час, який необхідно витратити на їх вирішення:

1. На першому рівні здійснюється знайомство з пацієнтом та стабілізація його емоційного стану. У процесі роботи пропонуються до використання клінічне інтерв'ю, психологічне консультування, здійснюється робота з метафоричними асоціативними картами (наприклад з колодою МАК «Стрес-стоп!» та ін.).

2. На другому рівні використовується «Інтегративна методика управління стресом» (ІМУС). Психокорекційна робота здійснюється за допомогою дихальних практик, психом'язових вправ, проведення аутогенного тренування, трансформаційних психологічних ігор, наприклад, використання гри-тренінгу «Закони Всесвіту», «22 аркана» та ін.

3. На третьому рівні проводиться поглиблена психотерапевтична робота з лікування психічних травм психологом за допомогою психологічних методів і методик: емоційно-образної терапії, когнітивно-поведінкової терапії, десенсибілізації і переробки руху очей, тілесно-орієнтованої терапії та інших методів і методик.

В умовах лікувального закладу госпітального типу на практиці застосовуються всі три рівні проведення психологічної корекції та психотерапії пацієнтів.

Індивідуальна та групова робота психолога з пацієнтами здійснюється як в умовах медичних палат так і в окремих обладнаних кабінетах. Проведення трансформаційних психологічних ігор і поглиблена психотерапевтична робота здійснюється або в спеціалізованих приміщеннях, або тих, у яких обладнання дозволяє це робити.

Особливістю групової роботи є кількість пацієнтів, які залучаються до її проведення. Практика показала, що в умовах палати максимальну кількість пацієнтів може становити 3-4 людини, в умовах окремого приміщення

робочий максимум до 10-12 осіб, з тяжкопораненими військовослужбовцями (з ампутованими кінцівками) – до 3-4 осіб.

Висновки.

Розповсюдження широкого спектру психологічних проблем у пацієнтів військового госпіталю вимагає використання сучасних методів психологічної корекції та психотерапії.

Показниками для роботи з пацієнтами служать наявність гострої реакції на стрес, розлади адаптації, посттравматичний стресовий розлад, різноманітні форми деформації особистості пацієнтів, їх поведінки, психосоматичні захворювання, психічні стани після перенесених гострих стресових впливів.

Ми вважаємо, що в умовах військової лікувальної установи доцільно використовувати термін психологічна корекція у наступній редакції – це цілеспрямований вплив психолога на певні психічні структури по формуванню позитивних емоційних станів психічно здорової особистості, нових навичок її поведінки, розвитку мотивації та віри пацієнтів у свої сили.

Психологічна психотерапію, за нашою думкою, це процес поглибленого аналізу та усвідомлення людиною причин своєї хвороби, лікування психологічними методами, вербальними і невербальними засобами психіки людини.

Практика роботи з психологічної корекції та психологічної психотерапії показала, що вона повинна здійснюватися на 3-х рівнях.

Перспективи подальших досліджень.

Потребує подальшого методичного удосконалення і наукового супроводження методика роботи з військовослужбовцями, які мають ознаки посттравматичного стресового розладу, а також наукового дослідження умов та факторів успіху в лікувальному процесі пацієнтів.

Список використаних джерел

1. Алешина Ю. Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование / Ю. Е. Алешина. Изд. 2-е. – М. : Независимая фирма «Класс», 1999. – 208 с. – (Библиотека психологии и психотерапии).
2. Блінов О. А. Види та напрямки психологічної допомоги психотравмованим військовослужбовцям / О. А. Блінов // Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць. – К. : НУОУ, 2014. – Вип. 4 (41). – С. 168-173.
3. Блінов О. А. Метафоричні асоціативні карти як сучасний метод психологічної хірургії / О. А. Блінов // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : зб. наук. пр. Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка. – Київ. – 2016. – Вип. 4 (29). – С. 6–11.
4. Блінов О. А. Особливості організації психологічної абілітації та реабілітації в умовах військового госпіталю / Актуальні проблеми психологічної допомоги, соціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції : матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції (Київ, 26 травня 2016 р.) / Міністерство оборони України, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. – К. : НУОУ, 2016. – С. 45-47.
5. Блінов О. А. Психологія бойової психічної травми : монографія / О. А. Блінов. – К. : Талком, 2016. – 246 с.
6. Блінов О. А., Шопіна М. О. Метафоричні асоціативні карти як творчий інтегративний ресурс стресостійкості особистості : навч. посіб. / О. А. Блінов, М. О. Шопіна. – К. : Талком, 2016. – 123 с.
7. Караяни А. Г., Сыромятников И. В. Прикладная военная психология. – СПб. : Питер, 2006. – 480 с.: ил. – (Серия «Учебное пособие»).
8. Осипова А. А. Общая психокоррекция: Учебное пособие для студентов вузов. – М. : ТЦ Сфера, 2004. – С. 6-7.

9. Посттравматичний стресовий розлад. Адаптована клінічна настанова, заснована на доказах / І. Я. Пінчук, І. А. Марценковський, Т. В. Талаєва та ін. – К. : Державний експертний центр Міністерства охорони здоров'я України, 2016. – 164 с.

10. Психологическая психотерапия в условиях воинской деятельности : учебник / [П. А. Корчемный, А. Н. Харитонов, А. Л. Акулич и др.] ; под общ. ред. П. А. Корчемного, А. Н. Харитонova. – М. : ВУ, 2001. – С. 43.

11. Психотерапевтическая энциклопедия / Под ред. Б. Д. Карвасарского. – СПб. : Питер, 2002. – С. 592-593.

12. Современная военная психология: Хрестоматия / Сост. А. А. Урбанович. – Мн. : Харвест, 2003. – С. 495.

13. Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги. Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад / В. В. Кравченко, І. Я. Пінчук, І. А. Марценковський та ін. – К. : Державний експертний центр Міністерства охорони здоров'я України, 2016. – 57 с.

14. Психологічна корекція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F

References

1. Aleshyna Iu. E. Yndyvudualnoe y semeinoe psykholohycheskoe konsulyrovanye / Iu. E. Aleshyna. Yzd. 2-e. – М. : Nezavysyamaia fyрма «Klass», 1999. – 208 s. – (Byblyoteka psykholohyy y psykhoterapyu).

2. Blinov O. A. Vydy ta napriamky psykholohichnoi dopomohy psykhotravmovanym viiskovosluzhbovtsiam / O. A. Blinov // Visnyk

Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. Zb-k nauk. prats. – K. : NUOU, 2014. – Vyp. 4 (41). – S. 168-173.

3. Blinov O. A. Metaforychni asotsiatyvni karty yak suchasnyi metod psykholohichnoi khirurgii / O. A. Blinov // Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky : zb. nauk. pr. Kyivskoho Natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka. – Kyiv. – 2016. – Vyp. 4 (29). – S. 6–11.

4. Blinov O. A. Osoblyvosti orhanizatsii psykholohichnoi abilitatsii ta reabilitatsii v umovakh viiskovoho hospitaliu / Aktualni problemy psykholohichnoi dopomohy, sotsialnoi ta medyko-psykholohichnoi reabilitatsii uchasykiv antyterorystychnoi operatsii : materialy mizhvidomchoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 26 travnia 2016 r.) / Ministerstvo oborony Ukrainy, Natsionalnyi universytet oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho. – K. : NUOU, 2016. – S. 45-47.

5. Blinov O. A. Psykholohiia boiovoi psykhychnoi travmy : monohrafiia / O. A. Blinov. – K. : Talkom, 2016. – 246 s.

6. Blinov O. A., Shopina M. O. Metaforychni asotsiatyvni karty yak tvorchyi intehratyvnyi resurs stresostiikosti osobystosti : navch. posib. / O. A. Blinov, M. O. Shopina. – K. : Talkom, 2016. – 123 s.

7. Karaiany A. H., Syromiatnykov Y. V. Prykladnaia voennaia psykholohiia. –SPb. : Pyter, 2006. – 480 s.: yl. – (Seryia «Uchebnoe posobyie»).

8. Osypova A. A. Obshchaia psykhykorrektsiia: Uchebnoe posobyie dlia studentov vuzov. – M. : TTs Sfera, 2004. – S. 6-7.

9. Posttravmatychnyi stresovyi rozlad. Adaptovana klinichna nastanova, zasnovana na dokazakh / I. Ia. Pinchuk, I. A. Martsenkovskyyi, T. V. Talaieva ta in. – K. : Derzhavnyi ekspertnyi tsentr Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy, 2016. – 164 s.

10. Psykholohycheskaia psykhoterapiia v uslovyiakh voynskoi deiatelnosti : uchebnyk / [P. A. Korchemnyi, A. N. Kharytonov, A. L. Akulych y dr.] ; pod obshch. red. P. A. Korchemnoho, A. N. Kharytonova. – M. : VU, 2001. – S. 43.

11. Psykhoterapevtycheskaia entsyklopedyia / Pod red. B. D. Karvasarskoho. – SPb. : Pyter, 2002. – S. 592-593.

12. Sovremennaia voennaia psykhohyia: Khrestomatyia / Sost. A. A. Urbanovych. – Mn. : Kharvest, 2003. – S. 495.

13. Unifikovanyi klinichniy protokol pervynnoi, vtorynnoi (spetsializovanoi) ta tretynnoi (vysokospetsializovanoi) medychnoi dopomohy. Reaktsiia na vazhkyi stres ta rozlady adaptatsii. Posttravmatychnyi stresovyi rozlad / V. V. Kravchenko, I. Ia. Pinchuk, I. A. Martsenkovskyyi ta in. – K. : Derzhavnyi ekspertnyi tsentr Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy, 2016. – 57 s.

14. Psykholohichna korektsiia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F